

№ 4(22). – С. 48–51. 6. Лисенко В.П. Системний підхід до процесу управління операційними витратами торговельних підприємств // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 4. – С. 23–27. 7. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства: Навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2002.

УДК 339.658

Й.М. Петрович, О.М. Семенів, А.Ф. Кіт
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра менеджменту організацій

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

© Петрович Й.М., Семенів О.М., Кіт А.Ф., 2004

Розглянуто роль інноваційних характеристик інвестиційних проектів як найважливішого чинника формування моделі прискорення економічного зростання в умовах обмежених ресурсів при допущеному спаді виробництва й загостренні конкуренції в умовах глобалізації.

In article the role of innovative characteristics of investment projects as major factor of formation of model of acceleration of economic increase in conditions of the limited resources is considered at the admitted slump in production and an aggravation of a competition in conditions of globalization.

Постановка проблеми. На підприємствах України все ще зберігаються традиції екзогенного підходу до оновлення діяльності. Тому при обґрунтуванні інвестиційних проектів пріоритетними вважаються обсяг виробництва та розмір прибутку, що з точки зору окремого підприємства є виправданим, оскільки інвестиції повинні давати віддачу й кредити потрібно повертати з відсотками. Проте інвестиції лише у просте відтворення хоч і вважаються благом при обмежених інвестиційних ресурсах, все таки у перспективі приводять до зниження конкурентоспроможності. Тому при виборі чинників виробництва для інвестиційних проектів потрібно дотримуватись вимоги, що вони повинні бути продуктивнішими від замінованих на підприємствах-аналогах. Крім того, потрібно оцінювати інші інноваційні характеристики інвестиційних проектів, які б сприяли підвищенню техніко-організаційного рівня виробництва, що вимагає удосконалення методичних підходів до визначення пріоритетів і тенденцій розвитку, покращання державного регулювання їх забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і результатів. Система економічної політики України, яка сформувалась у середині 90-х років ХХ ст., не містить механізмів інноваційної мотивації [1], що не сприяє переходу на інноваційну модель економічного зростання. Більшість досліджень проблеми посилення ролі інноваційної складової в економічному розвитку в Україні розглядається на макроекономічному рівні [2]. Методичні питання встановлення інноваційних пріоритетів, системної оцінки їх ефективності в інвестиційних проектах, концептуальні підходи до визначення трансакційних витрат, пов'язаних з посиленням інноваційної ролі інвестицій, впровадженням інноваційних регламентів та процедур у діяльність персоналу конкретних підприємств, розроблені недостатньо. До цього часу недостатньо вивчені і механізми забезпечення збереження у часі інноваційних характеристик інвестиційних проектів, їх покращання та поширення у внутрішньому середовищі підприємства та найближчому (галузевому та регіональному) оточенні [2, 3, 4].

Постановка задач. На основі дослідження змісту і складу інноваційних характеристик інвестиційних проектів і можливих наслідків їх розширення будуть розроблені концептуальні підходи до визначення найістотніших інноваційних пріоритетів та оцінки їх ефективності з точки

зору підвищення конкурентоспроможності підприємства та продуктивності суспільного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Підприємства впроваджують інвестиційні проекти, як правило, з метою збереження обсягів діяльності та прибутковості або їх нарощування. При цьому головним критерієм для прийняття рішення про інвестування є перевищення маси прибутку за певний час, яку принесуть інвестиції, над відповідними витратами. Інші аспекти оцінки наслідків прийняття інвестиційних рішень для підприємств відіграють другорядну роль, за винятком окремих особливих випадків, коли інвестиційні проекти впроваджуються з метою подолання санітарно-технічних або екологічних заборон, спеціальних вимог контрагентів коопераційних поставок тощо. Внаслідок цього переважна більшість інвестицій в Україні характеризується вкладенням капіталу не стільки у підвищення конкурентоспроможності виробництва, як у просте відтворення.

Варто зазначити, що в сьогоденних умовах, при допущених падінні виробництва і втраті робочих місць, інвестиції навіть у просте відтворення вважаються благом. Проте недостатня кількість інвестиційних ресурсів навіть на просте відтворення зумовлює зростання питомої ваги застарілих і зношених основних фондів, збільшення їх аварійності та непрогнозованості в експлуатації. Це характерно для підприємств України, особливо її машинобудівного та приладобудівного комплексу, металургії, хімічної промисловості, значна частина основних фондів яких застаріла і не відповідає сучасним уявленням про екологічну безпеку, охорону праці, рівень споживання енергетичних та інших експлуатаційних ресурсів.

Орієнтація економічної політики країни за цих умов насамперед на розвиток на основі інвестицій та чинників виробництва є безперспективною як з точки зору суспільних інтересів, так і з погляду окремих підприємств, тому що її недоліком є втрата конкурентоспроможності і, як правило, зростання зовнішньої заборгованості.

Причиною такої ситуації з якістю інвестиційного процесу є, на наш погляд, не стільки невідповідність дій менеджменту підприємств та недоліки державного регулювання розвитку економіки, скільки недостатня методична забезпеченість потреб практичного визначення і виявлення можливих інноваційних пріоритетів інвестиційних проектів, їх техніко-економічного обґрунтування, встановлення відповідних цілей діяльності та диференціації за рівнями управління тощо. Тому дослідження науково-методичних проблем визначення та обґрунтування параметрів інноваційних характеристик інвестиційних проектів має як теоретичне, так і практичне значення.

Інвестиційні проекти в умовах ринку, як відомо, реалізуються на основі бізнес-планів, обсяг та ступінь конкретизації розділів яких залежить від сфери, специфіки і масштабів діяльності, вимог інвестора, рівня методичної підготовленості їх укладачів. Хоч структура бізнес-планів не стандартизована, але майже в усіх випадках план містить опис параметрів продукції, ринку збуту, виробництва та його економіки, ризиків і страхування, фінансової діяльності. Оскільки, як правило, у бізнес-планах вказуються і конкуренти, їх слабкі і сильні сторони, то порівняння з ними інвестованого підприємства повинно б виявити ті переваги і визначальні компетенції, отримання та підтримка яких завдяки інвестиційному проекту забезпечує конкурентоспроможність. Однак розробка концептуальних підходів до якісного та кількісного визначення цих параметрів не відноситься до обов'язків практичних укладачів бізнес-планів. До того ж компетенція їх не завжди дає змогу забезпечити відповідний рівень вибору і обґрунтування пріоритетів та інноваційних чинників інвестиційних проектів з врахуванням перспективного розвитку.

Структура показників ефективності реальних інвестицій, що застосовуються у практиці бізнес-планування інвестиційних проектів, такі як співвідношення середньої суми прибутку до капітальних вкладень (інвестицій) та термін їх окупності (обернений показник), є недостатньо обґрунтованою і не цілком коректною, оскільки ці показники не дають можливості об'єктивно і всебічно оцінити ефективність інвестиційних проектів. Вони не враховують чинника часу (теперішня і майбутня вартість), ризиків та грошових потоків як основи для розрахунку реальної ефективності, оскільки розрахунок на основі прибутку дає істотні викривлення результатів розрахунку. Отже, потрібно забезпечити приведення до теперішньої вартості капіталу і грошового

потоків і розрахувати чистий приведений дохід та індекс дохідності, у розрахунок якого застосовується грошовий потік, а не лише прибуток. Відповідно і замість терміну окупності, розрахунок якого ґрунтується на прибутку, визначити період окупності як співвідношення інвестиційних коштів до грошового потоку, з приведенням його абсолютної величини до теперішньої вартості. Такий підхід дещо осучаснює оцінку інвестиційних коштів, однак все таки не вирішує проблеми всебічної оцінки ефективності інвестиційних проєктів з точки зору окремого підприємства і суспільства в цілому.

Ефективність інвестицій, як відомо, стосовно спрямування для зацікавлених сторін можна розглядати як комерційну (фінансову), бюджетну і економічну. Як відомо, комерційна (фінансова) ефективність враховує фінансові наслідки реалізації інвестиційних проєктів для його конкретних учасників, бюджетна – показує фінансові наслідки інвестиційного проєкту для державного, регіонального і місцевого бюджетів. Економічна ефективність враховує витрати і результати, пов'язані з реалізацією інвестиційного проєкту, які виходять за рамки фінансових інтересів безпосередніх учасників проєктів і які підлягають вартісному вимірюванню.

Розрахунки економічної ефективності проводяться переважно при розробці великих інвестиційних проєктів, які істотно зачіпають інтереси не тільки міста або регіону, а й всієї країни. Показники економічної ефективності показують соціальні та економічні наслідки, а також витрати, пов'язані з реалізацією соціальних заходів (соціальний захист) і охороною довкілля. На особливу увагу заслуговують розробка методів вибору і обґрунтування показників економічної ефективності інвестиційних проєктів з інноваційним наповненням різної тривалості дії і механізмів проявлення.

В методичному плані складність визначення економічних показників інноваційної складової інвестиційних проєктів полягає у тому, що результати і витрати розподілені на значному відрізку часу і цим обумовлена їх нерівноцінність. Що ж стосується наслідків інноваційної складової інвестиційних проєктів, то складність їх визначення полягає у необхідності врахування гносеологічної (змістовної) ознаки інновацій. Вона означає можливість взаємопов'язаних, але існуючих самостійно реальностей розвиватись за принципово різними законами. Наприклад, переходити від інерційного до стрибкоподібного характеру розвитку при накопиченні певної величини однієї із властивостей, що може поставити під сумнів доцільність вибраного напрямку розвитку або й цілої інвестиції взагалі у тривалому часовому періоді.

Всі прояви ефективності інвестиційних проєктів – комерційної, бюджетної, економічної (в тому числі і науково-технічної) – перебувають у системному взаємозв'язку. Як відомо, перехід інновацій у складі інвестиційних проєктів у сферу безпосереднього використання сприяє виникненню таких видів ефектів:

- економічного – економія суспільно необхідного часу на виконання проєкту або досягнення заданої мети;
- соціального (збільшення привабливості окремих видів праці, підвищення зайнятості населення);
- екологічного (гармонізація взаємовідносин з довкіллям);
- науково-технічного (підсилення потенційних можливостей народного господарства і кожного підприємства виконувати ті чи інші завдання).

Але найважливішим чинником інноваційної складової інвестиційних проєктів є її властивість приводити до системної ефективності. Відомо, що інноваціям притаманна властивість внаслідок взаємодії з іншими складовими суспільного процесу виробництва сприяти виникненню наступних поколінь нововведень, які, своєю чергою, приводять до приросту нових ефектів. Найпоширенішими серед таких системних ефектів є відоме із економічної теорії так зване явище мультиплікації.

Відкритий в ході досліджень з проблем економічної динаміки, зокрема впливу програми громадських робіт на безробіття, так званий мультиплікатор зайнятості пізніше був визнаний за механізм, що носить загальний характер і заслуговує на теоретичне узагальнення. Суть його зводиться ось до чого: під впливом вхідного імпульсу в ході першого періоду виникає один або

декілька первинних ефектів (дохід, поширення сфери дії, накопичення, експорт тощо). Під впливом первинних ефектів в ході другого періоду виникають вторинні ефекти, які не відрізняються за своєю природою від первинних, а також вхідного імпульсу тощо. Якщо сума первинного, вторинного і всіх подальших ефектів є кінцевою величиною, то можна стверджувати, що між сумою ефектів однакової природи і первинним ефектом існує певне співвідношення. Це співвідношення і є мультиплікатором, на який потрібно помножити первинний ефект для отримання сукупного ефекту.

Принцип механізму мультиплікатора можна поширити на поведінку інвестицій з інноваційним характером, які при обороті дають первинні, вторинні тощо ефекти; на поширення нових знань, які падають на добрий ґрунт і приводять до нових надбань; на впровадження науково-технічних, організаційно-управлінських новинок, застосування яких підвищує науково-технічний рівень нових розробок, продуктів і технологій, приводить до появи ефективніших структур, методів, регламентів і процедур управління тощо. Правда, в реальному житті часто може не дотримуватись величина співвідношення між первинним, вторинним ефектами і вхідним імпульсом. Можливі також випадки, коли під впливом зовнішніх обставин або у зв'язку з недотриманням певних умов поширення інновації, інвестицій загальний системний ефект буде негативний (випадки банкрутства або кризових ситуацій у зв'язку із зміною державного регулювання, появою товарів-замінників, з неотриманням очікуваних прибутків, негативного впливу на довкілля у зв'язку з порушенням правил експлуатації тощо).

Найпоширенішим проявом ефектів мультиплікації при впровадженні інвестиційних проектів з інноваційною складовою є ефект розповсюдження застосування результатів, який отримується при збільшенні масштабів і розширенні сфери використання інновації. Цей підхід широко використовується у Японії, де закупівля зарубіжних новинок і технологій хоч і здійснюється підприємством, але координується і фінансово підтримується міністерством, котре потім може тиражувати куплену інновацію і на інші підприємства, що сприяє різкому зростанню виробничого та експортного потенціалу країни. Іншим прикладом тиражування результатів інвестиційного проекту з отриманням ефекту мультиплікації можна назвати закупівлю патенту, технології і організації виробництва літака типу ІЛ –12 (“Дуглас”) радянською Росією у США, впровадження якого поклало початок індустріального авіаційного виробництва в країні. На всі підприємства мінавіапрому були поширені не тільки підходи до розробки технологічних процесів виготовлення та технічного контролю деталей і вузлів, але і технічні стандарти, норми і регламенти створення документації, її стандартизаційного контролю, порядку внесення змін, проведення типових періодичних випробувань та методів контролю стабільності технологічних процесів тощо. Крім того, була запозичена й організація виробництва, технологія оперативного-календарного планування, контролю, диспетчерування та оперативного обліку ходу виробничого процесу. Все це сприяло створенню найконкурентнішої галузі народного господарства, виникненню на її базі висококласного в технічному і організаційному плані ракетно-космічного комплексу країни.

Прикладом ефекту мультиплікації застосування результату можна назвати і російське автомобілебудування, яке лише після закупівлі ліцензії на комплексне виробництво автомобіля “Фіат” стало конкурентоспроможним на певних ринках і підтримує цей рівень й на інших, вже своїх моделях. Марка “Москвич” так і залишилась неконкурентоспроможною, незважаючи на всі зусилля інженерного корпусу, недоліки і неконкурентоспроможні рішення якого весь час тиражувались на нових моделях.

Іншим прикладом ефекту мультиплікації може бути використання інноваційних матеріально-технічних та інтелектуальних ресурсів інвестиційних проектів. Він отримується за рахунок повнішого використання досконалішого матеріально-технічного оснащення та вищого інтелектуального потенціалу учасників інвестиційного проекту шляхом налагоджування

кооперації, появи можливостей використання нового продуктивнішого та більш унікального обладнання, лабораторно-експериментальних установок, випробувального комплексу тощо. Перехід на роботу в інші організації учасників реалізації інвестиційних проектів, які збагатились новими знаннями та передовим досвідом, також сприяє поширенню нових підходів до вирішення традиційних проблем.

Крім вказаних ефектів від поширення нових знань, інноваційна складова інвестиційних проектів може також приводити до отримання ефекту використання проміжних і супутніх результатів, які не є кінцевими для цього проекту, але являють собою самостійний інтерес для безпосереднього використання в суміжних галузях і при реалізації інших проектів, як наприклад, виробництво аспірину, аскорбінової кислоти та інших продуктів на хімкомбінаті “Оріана” тощо.

Для підприємств, що реалізують інвестиційні проекти інноваційного характеру важливим чинником підвищення конкурентоспроможності є ефект економії суспільно-необхідного часу, який отримується при кооперації з іншими організаціями подібної спеціалізації та галузевого спрямування, що сприяє підтягуванню останніх до інноваційних за рівнем витрат на виробництво і реалізацію продукції.

Важливим чинником інноваційної складової інвестиційних проектів може бути ефект комплексного підходу до вирішення проблем діяльності, який є досить поширеним для великих проектів, а також ефект приросту дієздатності складу учасників впровадження цих проектів за рахунок збагачення їх новими знаннями і методичним досвідом шляхом використання і обміну науково-технічним доробком кожного при вирішенні інших проблем.

Отримання системних ефектів за рахунок інноваційної складової інвестиційних проектів потребує здійснення певних заходів і зусиль як учасників впровадження, так і органів державного і регіонального управління. Повинні бути створені мотиваційні важелі заохочення підприємств до посилення інноваційної складової інвестиційних проектів, а також зроблені певні зусилля державним управлінням для створення умов, які забезпечували б тиражування ефективних інновацій й на інші підприємства. Доцільно також створити такі механізми регулювання економічного зростання, які б забезпечили одночасний розвиток на основі чинників виробництва, інвестицій та інноваційної діяльності.

Методичні підходи до виявлення і якісної та кількісної оцінки проявів системних ефектів інноваційних чинників розроблені недостатньо. Адже інновації найчастіше впливають не тільки на те, що люди роблять, а й на те, як вони це роблять. Крім того, інформація, нові знання і поведінка взаємно пов'язані. Тому існують різні підходи до виділення сукупності змінних параметрів, через які можна виявити і дослідити вплив цих чинників на результати діяльності організації. Він проявляється через зміну ступеня невизначеності, ризиків і особливо трансакційних витрат, які можна було б назвати витратами на створення, використання, підтримку і перетворення правил, регламентів, процедур тощо, котрі можна прирівняти до інституціональних.

Трансакційні витрати найчастіше пов'язані з впливом інноваційних чинників інвестиційних проектів на традиційні регламенти і правила взаємодії. Це витрати на освоєння та погодження нових регламентів з ідеологією управління, з інтересами інших учасників господарської діяльності, яких вони зачіпають, з отриманням документації, технічної допомоги та консультацій і тощо. Прикладом можуть бути витрати на впровадження виробничого контролю і зменшення обсягів технічного дослідження стабільності технологічних процесів самими виконавцями, а не спеціальними органами тощо. Формалізовано їх можна подати як

$$B_{зop} = B_{opу} + B_{уру} ,$$

де $B_{зop}$ – загальні витрати на оновлення правил, регламентів, процедур; $B_{opу}$ – витрати на освоєння нових правил, регламентів, процедур та їх погодження з ідеологією управління; $B_{уру}$ – витрати на погодження інноваційних правил та регламентів з інтересами всіх учасників, що їх використовують як всередині організації, так і поза її межами.

Витрати на погодження інноваційних правил та регламентів $B_{урр}$ можна подати так:

$$B_{урр} = B_{одр} + B_{др} + B_i + B_{ун} ,$$

де $B_{одр}$ – отримання доступу до документації для вивчення, освоєння і впровадження інноваційних правил та регламентів; $B_{др}$ – витрати на дороблення правил та регламентів з метою пристосування до діючих в організації чи інших інституціях правил, інструкцій, норм; B_i – витрати на поширення інформації про зміни у правилах та регламентах; $B_{ун}$ – витрати на забезпечення підтримки інноваційних правил та регламентів урядовими установами та органами місцевого самоврядування.

Сукупність витрат $B_{ору}$ – це витрати на допомогу від донорів або продавців інвестиційних проектів та їх комплектування (ознайомлення з досвідом роботи, консультації, отримання додаткових пояснень, інструкцій тощо), а також на навчання учасників, виконавців та експлуатаційників інноваційних складових впроваджуваних проектів.

З впровадження окремих інноваційних складових інвестиційних проектів може погіршуватись координація у зв'язку з неповним відходом правил і регламентів, які діяли раніше. Це викликає потребу у додаткових витратах на ліквідацію наслідків погіршення координації. Однак найголовнішим чинником, який має привести до істотного зростання трансакційних витрат, є принципове несприйняття нових правил і регламентів, а також повне розходження існуючих неформальних принципів, норм поведінки тощо з новими формально узаконеними правилами і регламентами. Найчастіше це стосується адресної фіксації фактів різних відхилень від норм і вимог точності і якості.

В методичному плані обґрунтування інноваційних пріоритетів та оцінки інноваційних складових інвестиційних проектів з врахуванням можливих наслідків проявів системних ефектів у тривалому періоді часу також становить значні труднощі, серед яких – відсутність системи пошуку, накопичення та систематизації необхідної інформації.

Методична недосконалість підходів до оцінки інноваційних складових інвестиційних проектів, виявлення їх системного впливу на ефективність діяльності підприємств в Україні тісно пов'язана з інвестиційною привабливістю країни, знижують її рейтинг.

Крім того, недостатньо досліджено зв'язок трансформаційного процесу економіки країн, що зберегли застарілий значний науковий і виробничий потенціал, з неоднозначним впливом чинників глобалізації. Це обумовлює недостатню прогнозованість тенденцій розвитку, що збільшує важливість обґрунтувань інноваційних складових проектів як на рівні підприємств, так і на більш високих рівнях ієрархії управління економікою.

1. *Утверджувати інноваційну модель економічних перетворень. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на науково-практичній конференції 21.02.2003 р. (УК № 36 від 25.02.2003).*
2. *Безчасний Л.К., Мельник В.Я. Формування інноваційної моделі економічного зростання в Україні / Актуальні проблеми економіки. – № 7.*
3. *Михайлов О.В. Основы мировой конкурентоспособности. – М., 1999.*
4. *Кваснюк Б. Реалістичність і наступальність стратегії / УК. – № 65. – 2003, 8 квітня.*
5. *Ползунова Н.Н., Креев В.Н. Исследования системы управления. – М., 2004.*